

Politiker tycker om demokrati

MIKAEL GILLJAM

Syfte

Demokratins kärnvärden är folksuveränitet, politisk jämlikhet och folkviljans förverkligande. Så långt är nog de flesta överens: Det är medborgarna själva och inte kungar, diktatorer eller experter som skall styra och bestämma (folksuveränitet). Vid beslutsfattandet skall alla röster väga lika tungt (politisk jämlikhet). Och besluten skall resultera i att folkmajoriteten – åtminstone i det långa loppet – får som den vill (folkviljans förverkligande).

Men där slutar enigheten. I två och ett halvt årtusende har filosofer och makthavare diskuterat och trötat om det goda styrelseskickets utformning och demokratins innehåll: Vilka skall godkännas som medborgare och vilka skall inte tillåtas ingå i demos? Var går gränsen mellan det privata och det politiska och mellan marknad och politik? I vilken utsträckning skall politiskt ansvar läggas i händerna på experter? Skall medborgarna själva fatta de politiska besluten genom folkomröstningar, stormöten och sockenstämmor? Eller skall politiken främst skötas av representanter som har valts eller kanske lottats fram till sina förtroendeposter? Skall representanterna ha bundna och kanske till och med återkallningsbara mandat (delegatprincipen)? Eller skall de valda representanterna agera självständigt och efter eget huvud (förtroendemannapprincipen)?

Diskussionen om demokratins utformning är ännu i modern tid en angelägenhet för i första hand samhällsdebattörer och konstitutionellt ansvariga toppolitiker

samt, i viss mån, för empiriskt inriktade samhällsforskare. Men dem det främst handlar om – medborgarna och de många förtroendevalda på olika nivåer i politiken – får märkligt nog sällan komma till tals. Denna något paradoxala debattsituation gör sig nu återigen påmind i och med den nyligen tillsatta grundlagsutredning som fått i uppgift att se över de politiska spelreglerna.

Inom ramen för forskningsprojektet ”Den lokala demokratins potential” gjorde vi en första ansträngning att bryta den tystnaden genom att börja kartlägga vad medborgarna anser vara en god demokrati och vad medborgarna själva bidrar med, och i framtiden kan tänka sig att bidra med, i form av politisk aktivitet för att stärka och utveckla demokratin (Gilljam & Jodal 2002).

I projektet ”Politiker tycker om demokrati” vill vi nu gå vidare och studera vad de förtroendevalda tycker och tänker om demokrati och demokratiskt beslutsfattande. Det mer preciserade syftet med projektet är att kartlägga och därefter förklara de förtroendevaldas demokratiuppfattningar i vid bemärkelse.

Områdesöversikt och projektbeskrivning

Lokalt fokus och kolliderande demokratiideal

Demokratiproblem i form av sjunkande valdeltagande, lågt förtroende för politiker och politiska institutioner och en tilltagande känsla av politiskt utanförskap bland många människor gör sig påmind på alla nivåer i det politiska systemet. De förslag och de åtgärder som diskuteras och genomförs för att försöka komma till rätta med problemen och för att stärka och vitalisera den representativa

demokratins återfinnes dock främst på lokal nivå. Exempel på vad som diskuteras och genomförs i kommuner, landsting och regioner är en förstärkning av det kommunala folkomröstningsinstitutet, brukarmedverkan och brukarinflytande inom framförallt skola och barnomsorg, byalag, stormöten och olika typer av rådsorgan (ungdomsråd, pensionärsråd, handikappråd med mera) samt medborgerlig initiativrätt i fullmäktige och öppna nämndsammanträden (se t.ex. Montin 1998; Bäck 2000; Klasson 2000; SOU 2001:48; Regeringens Proposition 2001/2:80).

Den svenska flernivådemokratins är utformad enligt det representativa idealet med politiskt valda företrädare, även om folkomröstningar och andra deltagardemokratiska inslag förekommer och alltid har förekommit. Många av de förslag och de åtgärder som nu diskuteras och genomförs för att stärka och vitalisera den representativa demokratin har däremot ofta – medvetet eller omedvetet – sitt ursprung i den deltagardemokratiska eller den samtalsdemokratiska tankeskolan: Demokratins skall förbättras genom ett ökat medborgerligt deltagande och fler övervägda politiska samtal (för en beskrivning av demokratiidealen valdemokrati, deltagardemokrati och samtalsdemokrati, se Gilljam & Hermansson 2003: kapitel 1).

Det finns med andra ord en slags dubbel klivenhet i svensk demokratipolitik: Den representativa demokratins problem och svårigheter identifieras och diskuteras på nationell nivå. De recept som skrivs ut för att komma till rätta med den representativa demokratins problem hämtas i stor utsträckning från andra och i viktiga avseenden konkurrerande demokratiideal. Åtgärdernas konkreta genomförande skall sedan i mångt och mycket verkställas av

förtroendevalda politiker på lokal nivå som inte själva har skrivit ut recepten, och som måhända inte delar de nya idealen, men som besitter viktiga kunskaper och erfarenheter om hur åtgärderna kan tänkas fungera.

Projektet ”Politiker tycker om demokrati” riktar fokus mot dessa nyckelpersoner i kommuner, landsting och regioner. Även nationella maktthavare och demokratiingenjörer borde – om inte annat av egenintresseskäl – kunna se fördelar med att inkludera dessa närmast berörda i diskussionen: Förändringar av spelreglerna som genomförs uppifrån och utifrån ett annorlunda och mindre konventionellt demokratiideal blir förmodligen mer positivt mottagna om de stämmer någorlunda väl överens med lokalpolitikernas tänkande och erfarenheter i demokratifrågor.

Projektets byggstenar

Tidigare forskning om förtroendevaldas demokratiuppfattningar inom ramen för den statsvetenskapliga subdisciplinen politisk representation har i stor utsträckning handlat om representationsideologier (se t.ex. Wahlke m.fl. 1962; Esaiasson & Gilljam 1985; Esaiasson & Holmberg 1996; Bäck 2004). En representationsideologi innehåller två huvudkomponenter: representationens inriktning och representationens principer. Med inriktning avses de grupper och intressen som de förtroendevalda anser att det är viktigt att representera. Det kan då, förutom det egna partiet och dess väljare, röra sig om sådant som den egna regionen eller valkretsen, om mer eller mindre organiserade intressen som löntagare, företagare, jordbrukare, kvinnor och ungdomar, om enskilda väljare som tar personlig kontakt och försöker påverka samt naturligtvis om nationen som helhet. Med representationens prin-

ciper avses synen på hur de förtroendevalda bör förhålla sig när de fattar sina beslut. Skall de i första hand lojalt följa partilinjén (partiprincipen), skall de i första hand följa den egna kompassen (individprincipen), eller skall de tänka och agera som en av väljarna bunden delegat (väljarprincipen)?

I projektet "Politiker tycker om demokrati" vill vi bygga vidare på och utveckla den tidigare representationsforskningen genom att, vid sidan av de förtroendevaldas representationsideologier, försöka fånga in och kartlägga fyra andra typer av tankekonstruktioner och ageranden: 1) de förtroendevaldas *allmänna demokratiuppfattningar*; 2) de förtroendevaldas *inställning till konkreta åtgärder med syfte att stärka och vitalisera demokratin*; 3) de förtroendevaldas *syn på medborgarnas roll i demokratin*; och 4) de förtroendevaldas *faktiska agerande gentemot medborgarna*. Trots vissa ansträngningar har vi inte lyckats hitta några tidigare studier som har gjort någonting motsvarande, och den erfarenheten av resultatlöst sökande efter förebilder delar vi med en amerikansk pionjärstudie av demokratiuppfattningar på medborgarnivå (Hibbing & Theiss-Morse 2002:56).

1) När det, för det första, gäller *allmänna demokratiuppfattningar* kommer vi att fokusera på de förtroendevaldas inställning i ett antal för demokratin centrala kontroverser.

En sådan kontrovers handlar om hur mycket medborgerligt deltagande som är önskvärt under mellanvalsperioderna. De demokratiteoretiska ytterligheterna utgörs här av Joseph Schumpeters (1942) elitistiska modell där den enda nödvändiga kontakten mellan väljare och valda består i att väljarna utkräver ansvar i efterhand i de politiska valen. Den andra ytterligheten är det deltagardemokratiska idealet som utmärks av att medborgarna skall vara aktiva på andra sätt än att enbart välja sina

representanter. Så många medborgare som möjligt skall här kontinuerligt vara med och påverka politikens utfall och, när så är möjligt, själva vara med och fatta de politiska besluten (se t.ex. Pateman 1970; Macpherson 1977; Barber 1984; SOU 2000:1; Premfors 2000).

Ett med Schumpeters modell besläktat men mindre extremt demokratiideal är det som vi i andra sammanhang har kallat för valdemokrati (Gilljam & Jodal 2002; Gilljam & Hermansson 2003: kapitel 1). I valdemokratin påverkar medborgarna politikens utformning genom att rösta fram partier och politiker och under mellanvalsperioderna är det sedan dessa folkvalda representanter som sköter beslutsfattandet. Det valdemokratiska idealet utesluter dock på inget sätt att de politiska representanterna är lyhörda (responsiva) och kommunicerar med medborgarna även mellan valen, men kontakterna bör då begränsas till sådant som att informera sig om sakförhållanden, att lyssna av folkopinionen och att motivera de politiska besluten.

Vilket av dessa olika demokratiideal tycker då de folkvalda är det mest önskvärda? Frågan kan först ställas på ett övergripande och principiellt plan och handlar här om huruvida politikerna föredrar Schumpeters elitdemokrati, valdemokrati eller deltagardemokrati. Men frågan kan också föras ner på en mer konkret och verklighetsnära nivå och handlar då om de förtroendevaldas inställning till graden av medborgerligt politiskt deltagande mellan valen: Skall till exempel de lokala brukarna av kommunala verksamheter ha ett större inflytande än övriga kommuninvånare när politikerna fattar beslut om just den verksamhet som brukarna nyttjar?

En annan klassisk demokratikontrovers handlar om kunskapens betydelse i det demokratiska beslutsfattandet (se t.ex.

Dahl 1989/1999; Delli Carpini & Keeter 1996). I en demokrati utgår all offentlig makt från folket, vilket samtidigt innebär att det inte ställs några krav på politisk kunskap för att få vara med och bestämma. Ett demokratiskt system rymmer med andra ord en kalkylerad risk om att det kan komma att fattas kortsiktiga och ogenomtänkta beslut. Det vi här undrar är hur de förtroendevalda ser på demokratiens kunskapsdilemma? Riskerar exempelvis folkomröstningar att leda till kortsiktiga och ogenomtänkta beslut? Skall förtroendevalda som är särskilt kunniga i en viss fråga få ”bestämma” över sina partikamrater när den aktuella frågan skall avgöras? Har de förtroendevalda rätt att gå emot medborgarmajoritetens åsikter i en fråga med hänvisning till att de är mer kunniga? Och finns det politiska beslut, och i så fall vilka, som bör fattas av experter som inte är valda av folket?

En tredje ”evig” demokratikontrovers – som har fått allt mer uppmärksamhet i och med det svenska EU-medlemskapet och införandet av stads- och kommunaldelsnämnder i vissa kommuner – handlar om hur många nivåer som lämpligen bör inrymmas i en flernivådemokrati och vilka beslut som bör fattas på vilken nivå (se t.ex. Dahl 1989/1999; Jerneck & Sjölin 2000; Petersson m.fl. 2001; Nilsson 2002; SOU 2003:123). Huvudproblemet kan här sägas bestå i att hitta goda, principiella kriterier för att avgöra vilket folk (demos) som i vilka situationer skall få bestämma över sig själv: Är det till exempel Sverige eller EU som är den ”rätta” beslutsnivån när det gäller hur mycket miljöfarliga ämnen som svensk industri skall tillåtas släppa ut? Är det Stockholms medborgare och förtroendevalda eller Sveriges riksdag som skall besluta om en eventuell utförsäljning av allmännyttiga fastigheter i Stockholms stad? I projektet kommer vi

att kartlägga hur svenska politiker ser på flernivåproblematiken. Har de förtroendevalda några generella principer när det gäller frågor om på vilken nivå olika politiska beslut skall fattas? Eller kan det vara så att de förtroendevalda föredrar olika beslutsnivåer beroende på hur de bedömer möjligheterna att få igenom det egna partiets politik?

2) Nästa byggsten i projektet är de förtroendevaldas *inställning till konkreta åtgärder med syfte att stärka och vitalisera demokratin*. Avsikten här är att låta de förtroendevalda agera lokalpolitiska författningskonstruktörer och ge sin syn på olika förslag och reformer: Hur ser de förtroendevalda på sådant som medborgerlig motionsrätt till kommunfullmäktige, ett stärkande av det kommunala folkomröstningsinstitutet och ett införande av lokala folkinitiativ? Frågorna till de folkvalda skall naturligtvis också handla om andra lokalpolitiska spelregler som behandlas i den nyligen tillsatta Författningsutredningen som till exempel inställningen till kommunala extraval, skilda valdagar för kommun- och riksdagsval och direktval till stads- och kommunaldelsnämnder.

3) För det tredje kommer vi att rikta uppmärksamheten mot en speciell typ av demokratiuppfattningar som vi fortsättningsvis kallar för *syn på medborgarnas roll i demokratin* eller *medborgarsyn*. Med medborgarsyn avser vi dels de förtroendevaldas uppfattningar om medborgarnas politiska färdigheter och drivkrafter, dels de förtroendevaldas uppfattningar om vad som karaktäriserar god kommunikation mellan väljare och valda under framförallt mellanvalsperioderna.

När det gäller synen på medborgarnas färdigheter och drivkrafter undrar vi hur höga tankar de förtroendevalda har om sina uppdragsgivare: Uppfattas medborgare i allmänhet som politiskt kunniga och

engagerade? Vilken tilltro har de förtroendevalda till de åsikter och krav som kommer till uttryck i opinionsundersökningar? Vilka drivkrafter ser de förtroendevalda bakom medborgarnas politiska preferenser? Uppfattar de förtroendevalda att medborgarna i första hand ser till sitt eget och sina närmastes bästa, eller har medborgarna hela samhällets bästa för ögonen när de tar ställning i politiska frågor?

När det sedan gäller synen på relationerna till medborgarna är vi intresserade av hur viktigt de förtroendevalda anser det vara att ha kontinuerliga kontakter med olika grupper som till exempel det egna partiets väljare, medborgare i den egna valkretsen/stadsdelen/bostadsområdet och medborgare som hör av sig och uttrycker missnöje. Dessutom undrar vi vad som är de förtroendevaldas syfte med den här typen av kontakter – att informera sig om sakförhållanden, att lyssna av folkopinionen, att motivera sina beslut, och/eller att försöka gå den aktuella gruppen till mötes och eventuellt göra den till viljes.

4) Den fjärde och sista byggstenen som skall kartläggas i projektet handlar om de förtroendevaldas *faktiska agerande gentemot medborgarna* i olika avseende. Det vi här kommer att studera är sådant som hur mycket, på vilket sätt och med vilka syften de förtroendevalda håller kontakt med olika samhällsgrupper och grupper av kommuninvånare, samt hur de förtroendevalda går till väga när de samlar in information om vad hela befolkningen, det egna partiets väljare och andra grupper tycker och tänker i olika frågor.

Mönster och förklaringar

Med projektets olika byggstenar i form av representationsideologier, allmänna demokratiuppfattningar, inställning till kon-

kreta åtgärder, medborgarsyn och faktiskt agerande på plats vidtar projektets två nästa huvuduppgifter: att söka efter mönster och samvariation genom att relatera byggstenarna till varandra och att pröva olika förklaringar till varför det finns skillnader i uppfattningar och agerande mellan olika grupper av förtroendevalda.

Den första huvuduppgiften är att *söka efter mönster och samvariation* när det gäller de förtroendevaldas representationsideologier, allmänna demokratiuppfattningar, inställning till konkreta åtgärder, medborgarsyn och faktiska agerande: Visar kartläggningen på mönster som kan tolkas i termer av att de förtroendevalda har väl genomtänkta och sammanhängande uppfattningar i demokrati frågor? Stämmer de allmänna demokratiuppfattningarna överens med inställningen till de konkreta åtgärderna? Är det de förtroendevalda som främst uppfattar medborgarna som i huvudsak politiskt engagerade och kompetenta som också i störst utsträckning föredrar deltagardemokrati och pläderar för att politiker bör följa väljarnas åsikter när dessa inte stämmer överens med den egna uppfattningen? I vilken utsträckning lever de förtroendevalda, i sitt eget agerande, upp till de egna idealen om vad som karakteriserar en god politisk representant? Hur ser till exempel kopplingen ut mellan de förtroendevaldas syn på vad som är goda mellanvalskontakter och hur de själva, i praktiken, väljer att utforma och hantera dessa kontakter?

Genom samarbete med statsvetarna Martin Brothén och Sören Holmberg och deras planerade enkätundersökning med riksdagsledamöterna i samband med 2006 års val kommer vi även att kunna jämföra de förtroendevalda i kommuner, lands- ting och regioner med ledamöterna i Sveriges riksdag. En hypotes här är att riks-

dagsledamöter över lag är mer förändringsbenägna än lokalpolitiker och att riksdagsledamöter har en mer positiv inställning till förslag i deltagardemokratisk riktning som innebär att de förtroendevalda på lokal nivå måste dela med sig av sin makt till lokalpolitiskt aktiva medborgare. En annan hypotes är att demokratiuppfattningarna i riksdagen är mer principiella och starkare kopplade till vänster-högerideologi medan lokalpolitikernas uppfattningar har mer att göra med egna erfarenheter av sådant som medborgarkontakter och lyckade eller misslyckade reformer på demokratiområdet.

Den andra huvuduppgiften blir sedan att försöka *förklara* lokalpolitikernas representationsideologier, allmänna demokratiuppfattningar, inställning till konkreta åtgärder, medborgarsyn och faktiska agerande: Vilka skillnader finns mellan olika typer av förtroendevalda? Kan skillnaderna förklaras i termer av vänster-högerideologi? Finns det partiegoism som påverkar inställningen till demokratins spelregler i betydelsen att de förtroendevalda föredrar beslutsprocesser och arrangemang som innebär att det blir lättare att få igenom det egna partiets politik? Finns det skillnader mellan förtroendevalda med olika ansvar och erfarenheter i form av skillnader mellan yrkespolitiker och fritidspolitiker? Finns det skillnader mellan storstadspolitiker och politiker i mindre kommuner med en mer naturlig närhet till medborgarna?

Särskild tonvikt kommer här att läggas på eventuella skillnader mellan lokalpolitiker med olika erfarenheter av lyckade eller misslyckade reformer på demokratiområdet respektive mellan politiker med skilda erfarenheter av protestaktioner från medborgargrupper och röststarka minoriteter. Finns det till exempel skillnader mellan förtroendevalda i kommuner med och

utan erfarenhet av lokala folkomröstningar respektive mellan förtroendevalda i kommuner med och utan medborgerlig initiativrätt i kommunfullmäktige? När det gäller erfarenheter av medborgarprotester och kanske också av hot mot politiker kommer vi dels att fråga politikerna själva, dels att samla in andra typer av kommuninformation om sådant som namninsamlingar, demonstrationer och politikerhot (för en studie av medborgarprotester på skolans område i Göteborg, se Berg 2001).

Empiriska undersökningar

Projektets frågor kommer i huvudsak att besvaras utifrån en enkätundersökning med ett representativt urval om 3 000 ledamöter i kommuner, landsting och regioner. I en nyligen genomförd frågeundersökning med demokratiänsvariga kommunala tjänstemän i Sveriges samtliga kommuner använde vi, med stor framgång, en fältarbetsmetod i två steg: Den första kontakten med svarspersonerna togs via telefon och de fick då avgöra om de ville besvara våra frågor i en traditionell postenkät eller i en e-postenkät (se Gilljam, Jodal & Cliffordson 2003, 2004; Gilljam & Jodal 2005). Hela 97 procent av de kommunala tjänstemännen besvarade vår enkät och vår avsikt nu är att använda samma, förhoppningsvis lika framgångsrika, tillvägagångssätt.

Vi kommer även att ställa frågor om demokratiuppfattningar, inställning till konkreta demokratiåtgärder och synen på medborgarnas roll i demokratin inom ramen för den enkätundersökning med Sveriges riksdagsledamöter som är planerad att genomföras i samband med 2006 års val.

Därutöver kommer vi att samla in kontextuell information om den faktiska situ-

ationen i Sveriges kommuner, landsting och regioner med avseende på bland annat demokratiseringsåtgärder, medborgaraktiviteter och hot mot politiker.

Projektets betydelse

Som tidigare nämnts har vi trots ett visst sökande inte funnit några tidigare studier som har gjort någonting motsvarande. Det närmast vi har kommit är den ovan refererade pionjärstudien av demokratiuppfattningar bland amerikanska medborgare (Hibbing & Theiss-Morse 2002) och den medborgarstudie om demokratiuppfattningar som vi själva genomförde inom projektet "Den lokala demokratins potential" (Gilljam & Jodal 2002). Genom att nu kartlägga och förklara de förtroendevaldas allmänna demokratiuppfattningar, deras inställning till konkreta åtgärder med syfte att stärka och vitalisera demokratin, deras syn på medborgarnas roll i demokratin och hur de faktiskt agerar gentemot medborgarna hoppas vi kunna fylla ett tomrum i den statsvetenskapliga forskningen.

Men ingen studie genomförs naturligtvis i ett vakuum. Vi kommer naturligtvis att bygga vidare på lärdomar och studier från forskningsprojektet "Demokratiseringsmekanismer" som avslutas under det här året, liksom på våra tidigare omfattande erfarenheter av opinions-, representations- och surveyforskning.

Projektet borde även vara av värde för den svenska demokrati- och författningsdebatten och för den nyligen tillsatta Grundlagsutredningen: Vårt projekt utgår från de många gånger förbisedda motsättningarna mellan olika demokratiideal och mellan den författningspolitiska "teorin" på nationell nivå och den kommunala och regionala praktiken. Vårt projekt borde i det avseendet kunna fungera som en slags

implementeringsstudie: Förändringar av de politiska spelreglerna som genomförs uppifrån och utifrån ett annorlunda och mindre konventionellt demokratiideal blir förmodligen mer positivt mottagna om de stämmer någorlunda väl överens med lokalpolitikernas tänkande och erfarenheter i demokratifrågor.

Genusperspektiv

Genusaspekter kommer att beaktas i projektet. I många av analyserna kommer vi att använda kön som oberoende variabel eller som interaktionsvariabel. Därigenom kan vi pröva om det finns en könsdimension när det gäller hur de förtroendevalda resonerar om demokrati och hur de själva agerar som demokratiska aktörer: Är det till exempel så att kvinnliga politiker upplever problem i det demokratiska beslutsfattandet som kan kopplas till en patriarkal maktstruktur? Genom att pröva de olika förklaringarna till skillnader i demokratiuppfattningar och politiskt agerande separat för kvinnor och män kommer vi även att kunna uttala oss om huruvida de kausala mekanismerna skiljer sig åt mellan kvinnliga och manliga förtroendevalda.

Referenser

- Barber, Benjamin (1984): *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. Berkeley: University of California Press.
- Berg, Lisa (2001): *Att lyckas påverka. En studie av vad som karaktäriserar en framgångsrik protest*. Göteborgs universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Bäck, Henry (2000): *Kommunpolitiker i den stora nyordningens tid*. Stockholm: Liber.
- Bäck, Henry (2004): *Av de många ett. Västra Götalandsregionens politiker. Partipolitiska och territoriella skiljelinjer*. Göteborgs universitet: Förvaltningshögskolan.

- Dahl, Robert (1989/1999): *Demokratin och dess antagonister*. Stockholm: Ordfront.
- Delli Carpini, Michael & Scott Keeter (1996): *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven: Yale University Press.
- Esaiasson, Peter & Mikael Gilljam (1985): "Forskning kring parlament och parlamentariker." *Statsvetenskaplig tidskrift* 88:331-40.
- Esaiasson, Peter & Sören Holmberg (1996): *Representation From Above*. Aldershot: Dartmouth.
- Gilljam, Mikael & Jörgen Hermansson (red.) (2003): *Demokratin mekanismer*. Malmö: Liber.
- Gilljam, Mikael & Ola Jodal (2002): "Medborgarnas demokratiuppfattningar." I Holmberg, Sören & Lennart Weibull: *Det våras för politiken*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Gilljam, Mikael, Ola Jodal & Oskar Cliffordson (2003): *Demokratiutveckling i svenska kommuner. Del I. En kartläggning av vad som har gjorts*. Göteborgs universitet: CEFOS.
- Gilljam, Mikael, Ola Jodal & Oskar Cliffordson (2004): *Demokratiutveckling i svenska kommuner. Del II. Förklaringar till skillnader mellan kommunerna*. Göteborgs universitet: CEFOS.
- Gilljam, Mikael & Ola Jodal (2005): *Demokratiutveckling i svenska kommuner. Del III. Kommunala demokratisatsningar – vägen till en mer vital demokrati?*. Göteborgs universitet: CEFOS.
- Hibbing, John & Elisabeth Theiss-Morse (2002): *Stealth Democracy. Americans Beliefs about How Government Should Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jernbeck, Magnus & Mats Sjölin (2000): "Regionalisering och flemnivåpolitik – Kalmar och Skåne län." I *SOU 2000:64. Regional försöksverksamhet – tre studier*. Rapport till den parlamentariska regionkommittén.
- Klasson, Torgny (2000): "Medborgardeltagande, brukarinflytande och konsumentanpassning. Tre idealmodeller av medborgerligt deltagande i och inflytande över kommunal serviceproduktion." I Agevall, Lena & Torgny Klasson (red.): *Demokrati i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Macpherson, Crawford Brough (1977): *The Life and Times of Liberal Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Montin, Stig (1998): *Lokala demokratiexperiment. Exempel och analyser*. Demokratiutredningens skrift nr 9. SOU 1998:155.
- Nilsson, Lennart (2002): "Flemnivådemokrati och välfärdspolitik." I Holmberg, Sören & Lennart Weibull: *Det våras för politiken*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Pateman, Carole (1970): *Participation and Democratic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pettersson, Olof, Karl Magnus Johansson, Ulrika Mörth & Daniel Tarschys (2001): *Demokrati utan utland. Demokratirådets rapport 2001*. Stockholm: SNS Förlag.
- Premfors, Rune (2000): *Den starka demokratin*. Stockholm: Atlas.
- Regeringens proposition 2001/2:80. *Demokrati för det nya sekellet*.
- Schumpeter, Joseph (1942): *Capitalism, Socialism, and Democracy*. London: Allen & Unwin.
- SOU 2000:1. *En uthållig demokrati. Politik för folkestyrelse på 2000-talet*. Demokratiutredningens slutbetänkande.
- SOU 2001:48. *Att vara med på riktigt – demokratiutveckling i kommuner och landsting*. Kommundemokratiutredningens slutbetänkande.
- SOU 2003:123. *Utvecklingskraft för hållbar välfärd*. Delbetänkande från Ansvarskommittén.
- Whalke, John, Heinz Eulau, William Buchanan & Leroy Ferguson (1962): *The Legislative System. Explorations in Legislative Behavior*. New York: John Wiley and Sons.